

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Соціальна робота та психологічна служба**» вибіркового компонента освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 2 *Психологічна служба як організаційна форма реалізації системи психологічного супроводу*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол від 15.08.2023 №8

Розробник:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
доцент Маннапова Катерина Робертівна

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності
Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, с.н.с.
Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС,
кандидат психологічних наук Твердохвалова Ю.Л.

План лекції

1. Принципи діяльності психологічної служби.
2. Задачі та цілі діяльності психологічної служби.
3. Суб'єкти та об'єкти психологічного впливу.
4. Методи та засоби діяльності психологічної служби.

Рекомендована література

1. Євдокімова О.О. Психологічна служба. Навчально-методичний посібник. Х.: видавничо-поліграфічний центр ХНУРЕ, 2013. 204 с.
2. Легка, Л. М. Організація діяльності психологічних служб: навч. посіб. Львів: Новий Світ, 2018. 371 с
3. Психологічна служба: підруч. За загал. ред. Панок В. Г. Київ: Ніка-Центр, 2016. 362 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

4. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
5. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
6. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
7. Пошукова система Googlebooks <https://books.google.com/>

Текст лекції

1. Принципи діяльності психологічної служби.

Як вже було відзначено вище, поняття «супровід» отримало широке розповсюдження в сучасних психології і педагогіці. Як правило, воно застосовується у тих сферах життєдіяльності особистості, малих груп і суспільства, коли мають місце складнощі в адаптації, невизначеність соціальних і діяльнісних умов. Відповідаючи вимогам гуманістичного підходу, воно вдало замінило такі схожі за смыслом і значенням форми, як наприклад: «подолання», «профілактика», «забезпечення», «підтримка», «допомога» й ін.

У дослідженнях основою цього підходу є розгляд психологічної служби як особливої технології, що полегшує практичну реалізацію супроводу.

У листі Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи «Про особливості діяльності психологічної служби системи освіти України у 2009-2010 навчальному році» відзначається, що «Психологічну службу системи освіти необхідно розглядати як багаторівневу організаційну систему, яка включає основні структурні одиниці та забезпечує надання ефективної психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу. Спектр завдань на

різних рівнях функціонування цієї системи має бути диференційованим. При цьому цільовий напрямок діяльності психологічної служби залишається єдиним».

Однією з перших форм психологічного супроводу став психотехнологічний напрям у формі емоційного забезпечення навчальної і трудової діяльності школярів. Розглядаючи його як цілеспрямоване управління емоційними станами і пізнавальною навчальною діяльністю учнів у процесі занять, була створена концепція, що включає принципи, функції і технології, які сприяють реалізації відносно вузької мети, а саме - *оптимізації* емоційних станів і підтримці продуктивної пізнавальної мотивації.

На наш погляд, поняття «супровід» носить більш інтегральний характер, включаючи різноманіття цілей, функцій, об'єктів і психотехнологій його реалізації. Психологічний супровід більшою мірою спрямований на психічне здоров'я (адаптацію), розвиток і самореалізацію особистісних і групових можливостей. Під супроводом розуміється взаємодія того, хто супроводжує з тим, кого супроводжують, спрямована на вирішення життєвих проблем останнього. Серед принципів супроводу особливо слід виділити безперервність і мультидисциплінарність (комплексність) супроводу, а також принцип дорадчого права супроводжувача, оскільки відповідальність за прийняття рішення лежить на суб'єктові розвитку. Характеризуючи супровід як комплексний метод, ми розглядаємо його в єдиному контексті чотирьох функцій;

- діагностики,
- інформації про суть і шляхи вирішення проблеми,
- консультації на різних стадіях вирішення проблеми,
- первинної допомоги, на етапі реалізації прийнятого плану.

Наступна найбільш розвинена форма психологічного супроводу - це шкільна психологічна служба. Вона представлена як теоретико-прикладний напрямок у психологічній науці, що існує в єдності трьох аспектів: вивчення закономірностей психічного розвитку і формування особистості школяра з метою розробки способів, засобів і методів професійного застосування психологічних знань в умовах сучасної школи (науковий аспект); психологічного забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи складання навчальних програм, створення підручників, розробку психологічних основ дидактичних і методичних матеріалів, психологічну підготовку вчителів (прикладний аспект); безпосередньої роботи психологів в школі (практичний аспект).

Психологічну службу можна визначити як особливий підрозділ у структурі організацій і підприємств; систему практичного використання психології для вирішення комплексних завдань експертизи, діагностики і психологічної консультації у галузях виробництва, транспорту, народної освіти, медицини, охорони правопорядку тощо.

Супровід в контексті шкільної психологічної служби розглядається

як свідомо спроба допомогти людині в отриманні знань і навичок, в розвитку установок, самосвідомості. Такий супровід орієнтований на активізацію сил і потенціалу самої дитини, розвиток здатності будувати свідому діяльність з перетворення проблеми в потрібному для себе напрямі. В процесі супроводу виділяється три взаємопов'язані компоненти: вивчення особистості учня, створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості; безпосередня психологічна допомога учню.

Теоретичне вивчення питання й узагальнення результатів роботи шкільних психологів дозволили сформулювати цілі і завдання шкільної психологічної служби, вирішити ряд питань з її науково-методичного забезпечення, визначити зміст і форми роботи шкільного психолога, його основні функції, права і обов'язки, розробити систему психологічної служби в освіті.

Наступним етапом розвитку вітчизняної психологічної науки і практики можна вважати впровадження психологічної служби у вищих навчальних закладах.

Психологічний супровід у ВНЗ - це система професійної діяльності психолога, спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку особистості в ситуаціях студентської взаємодії. Це означає наступне: по-перше, слідування за природним розвитком особистості на даному віковому і соціокультурному етапі онтогенезу. У якості важливих психологічних принципів виступають принципи прийняття безумовної цінності внутрішнього світу кожного студента, визнання пріоритетності його потреб, цілей і цінностей його розвитку. По-друге, створення умов самостійного творчого засвоєння студентом системи відносин зі світом і з самим собою, а також для здійснення кожним студентом особистісно-значущих життєвих виборів. По-третє, в ідеях супроводу послідовно здійснюється принцип вторинності його форм і змісту по відношенню до соціального і навчального середовища життєдіяльності студента.

Таким чином, мета психологічного супроводу полягає у створенні у межах об'єктивно даного студентів соціально-педагогічного середовища, умов для його максимального особистісно-професійного розвитку і навчання. Супровід розглядається як процес і як цілісна система діяльності практичних психологів, в межах якої виділяють три взаємопов'язані компоненти:

1. Систематичне відстежування психологічного статусу студента і динаміки його психологічного стану у процесі навчання.
2. Створення соціально-психологічних умов для особистісно-професійного розвитку студента і його успішного навчання.
3. Створення спеціальних соціально-психологічних умов для надання допомоги студентам, що мають проблеми у сфері особистісно-професійного розвитку, спілкування, навчання.

Таким чином, психологічний супровід розглядається сучасними теоретиками і практиками психології і педагогіки як *«третья» сторона*

освіти, разом з навчанням і вихованням. Сучасна парадигма, звертаючись до суб'єктності людини, трактує психологічний супровід як позитивне сприяння в розвитку особистості. Суть психологічного супроводу полягає в наданні допомоги в розвитку психологічної індивідуальності, в побудові особистісних утворень, в розвитку самості, у здійсненні особистісного зростання в періоди життєвих криз, внутрішніх пошуків і виборів.

Узагальнення різних точок зору дослідників дозволяє стверджувати, що *психологічний супровід - це вид міжособистісної взаємодії, спрямованої на психологічну допомогу суб'єктові, в ході якої виникає позитивно забарвлене відчуття упевненості у собі, у своїх можливостях.*

Таким чином, на нашу думку, психологічний супровід – являє собою систему способів і методів, що сприяють особистісно-професійному розвитку особистості студента, формуванню його здібностей, ціннісних орієнтацій і самосвідомості, підвищенню його конкурентоспроможності на ринку праці і адаптованості до умов реалізації власної професійної кар'єри. Психологічний супровід здійснюється шляхом оптимізації психологічного стану людини внаслідок повного вирішення або зниження актуальності психологічних проблем, що перешкоджають навчальній, професійній, соціальній самореалізації на кожному з етапів життя окремої людини, малих груп, колективів, формальних і неформальних об'єднань людей. Психологічний супровід здійснюється в цілях психологічного забезпечення вільного і гармонійного розвитку особистості в сучасному суспільстві на всіх етапах її становлення і самореалізації, попередження розвитку негативних тенденцій в психології людей, подоланні труднощів особистісного зростання, корекції поведінки, усунення конфліктних ситуацій у взаєминах.

2. Задачі та цілі діяльності психологічної служби.

Завдання особистісного і професійного розвитку і проблеми, що постають перед студентами, зумовлюють необхідність надання їм психологічного супроводу.

Відповідно до цього основними завданнями психологічного супроводу у ВНЗ є:

- корекція психічного стану студентів, зняття емоційної напруги для забезпечення ефективності особистісно-професійного розвитку;
- соціально-психологічна адаптація студентів у навчально-професійній діяльності і формуванні у них позитивної життєвої перспективи;
- навчання умінь і навичок ефективної поведінки в різних ситуаціях побутового і професійного характеру;
- розвиток і формування у студентів якостей, що сприяють успішному особистісно-професійному розвитку: інтелектуальності, комунікативної компетенції, емоційної і поведінкової гнучкості.

Всі ці напрями можуть бути реалізовані за допомогою психологічного супроводу розвитку студента. Психологічний супровід реалізується

психологічною службою вишу.

Як основні напрямки психологічного супроводу в службі практичної психології найчастіше виступають: психологічна освіта; психологічна профілактика; психологічна діагностика; психологічний тренінг; психологічна корекція; індивідуальне консультування.

Діяльність психологічної служби вишу, на нашу думку, може значною мірою зробити ефективнішим особистісно-професійний розвиток студента, якщо її програма включає: адаптаційний тренінг; навчання прийомів саморегуляції, способів зняття напруги і стомлення, відновлення працездатності; тренінг мотивації досягнення; тренінг розвитку психічних пізнавальних процесів; тренінг комунікативних умінь; практикум мнемотехнічних прийомів, вправ на розвиток творчого мислення; навчання навичок професійної самопрезентації тощо.

Принципи діяльності психологічної служби. Виділення і аналіз провідних принципів діяльності психологічної служби правомірно здійснювати на основі тих підходів, які існують при розробці практично будь-якої концепції або системи. На думку низки дослідників, такими принципами є: принцип проблематизації, що передбачає стимулювання рефлексивної діяльності всіх суб'єктів системи; суб'єктної взаємодії (спрямований на формування та розвиток співпраці, партнерства всіх суб'єктів); управління рефлексією (забезпечує суб'єктам можливість самим усвідомлювати свої утруднення, проблеми, чинники, що перешкоджають розвитку, і знаходити способи їх подолання); позитивної мотивації пізнання (передбачає цілеспрямоване формування мотиваційної основи заради досягнення поставленої мети і висунутих завдань діяльності); безперервності і поступовості (забезпечує системну організацію процесу вдосконалення всіх складових концепції); індивідуалізації і соціалізації (передбачає створення спеціальних умов, сприятливих для досягнення поставлених цілей); активізації резервних можливостей особистості (дозволяє в процесі реалізації головних концептуальних ідей спиратися на особистісно-професійний потенціал суб'єктів діяльності) і т.ін. (Б.Г. Ананьєв, О.Г. Асмолов, В.С. Агапов, О.О. Бодальов, А.В. Брушлинський, Л.С. Виготський, А.О. Деркач, В.Г. Заикин, С.Д. Максименко та ін.).

Головне призначення психологічного супроводу - створення умов, сприятливих для розвитку особистості на всіх етапах особистісно-професійного розвитку, реалізації актуальних і потенційних можливостей особистості, ефективного засвоєння нових знань в галузі навчальної та професійної діяльності і побудови життєвої стратегії, оптимізації професійного й особистісного зростання. Це робить необхідним виділення й аналіз принципів розвитку особистості як суб'єкта діяльності;

У якості загальної методологічної основи дослідження особистості на різних етапах її розвитку виступають:

- провідні принципи психології розвитку і саморозвитку (О.Г.Асмолов, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, С.Д. Максименко, А.В. Петровський,

Д.Б. Ельконін й ін.), принцип історизму і провідного виду діяльності (В.В. Давидов, О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін й ін.); активності та діяльності (К.О. Абульханова, Б.Г. Ананьєв, В.А. Петровський й ін.);

- концепції особистості як суб'єкта психічного життя (К.О. Абульханова, Б.С. Братусь, А.В. Брушлінський, І.Б. Котова, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, В.В. Слободчиков і ін.); культурно-історична концепція Л.С. Виготського;

- праці основоположників діяльнісного, системно-цілісного, особистісно-орієнтованого і гуманістичного підходів (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, К. Роджерс, В. Сатір, А. Маслоу і ін.).

Сучасні визначення, теорії, концепції особистості встановлюють, що людина стає особистістю в результаті її включення в різні системи відносин за допомогою певної діяльності. І чим більше різноманітними і багатограними є ці відносини, тим більш багатою є сама особистість і тим більше ефективно вона оволодіває досягненнями всього людства. Але при цьому необхідно враховувати, що розвиток людини є процесом надзвичайно індивідуалізованим, і розвиток кожної конкретної людини неможливо укласти у чіткі межі будь-якої теорії. Адже особистість людини створюється тими суспільними за своєю природою відносинами, в які людина вступає в своїй діяльності (Л.І. Божович, Л.С.Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін і ін.). Ця ідея на теоретичному рівні вперше була представлена в дослідженнях О.М. Леонтьєва. Надалі вона розвивалася С.Л. Рубінштейном. С.Д. Максименко визначає особистість таким чином: «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний та неповторний внутрішній світ».

Принципи дослідження особистості: особистісно-діяльнісний і принцип системного підходу дозволили показати, що розвиток індивіда як особистості забезпечується складною, системною детермінацією, що виявляється в її соціалізації, в ході якої особистість починає оволодівати суспільним досвідом, привласнює його (В.П. Кузьмін, Б.Ф. Ломов і ін.). А самі системи дослідники розглядають як цілеспрямовані, соціально-обумовлені. У процесі індивідуального розвитку вони проходять послідовні етапи ускладнення, диференціації, трансформації своєї структури. Єдиною генетичною підставою, з якої розгортаються психологічні системи, є спільна людська діяльність, що включає процеси спілкування.

У цих дослідженнях показано, що розробка психології особистості як суб'єкта діяльності повинна здійснюватися з системних позицій; що визначаючи поведінку людини, необхідно пам'ятати про те, що зовнішні причини завжди опосередковуються внутрішніми умовами (ідея С.Л. Рубінштейна). Це дозволяє дослідникові робити висновок про те, що чим далі в онтогенезі людина сягає в своєму розвитку, тим більше значущою є власна позиція у цьому процесі. Тим не менше, не можна забувати, що все

індивідне розвиватиметься і перетворюватиметься у контексті соціально-історичного способу життя суспільства, яке включає все те, що накопичене попередніми поколіннями (результат філогенезу). Інакше кажучи, соціально-історичний спосіб життя - джерело розвитку особистості в соціогенезі (25, с.71). Схожим за змістом у психології є поняття «соціальна ситуація розвитку». Дане поняття, запроваджене Л.С. Виготським, закріпилося у дослідженнях Б.Г. Ананьєва, К.О. Абульханової, Л.І. Анциферової, Л.І. Божовіч та ін.

Названі вище дослідники акцентували увагу на таких питаннях:

- взаємозв'язок особистісного компоненту з рештою всіх аспектів цілісної системи людини; особистість як продукт індивідуально-психічного розвитку (онтогенетичної еволюції психофізіологічних функцій; вдосконалення діяльності та свідомості; історії розвитку людини як суб'єкта праці, пізнання, спілкування та життєвого шляху);

- аналіз суспільно-історичних умов - суспільних можливостей розвитку особистості та способів реалізації цих можливостей, перетворення їх в дійсність своєї життєдіяльності і ін.

Сьогодні перед суспільством стоїть завдання його гуманізації та демократизації. Нам бачиться, що по вирішенні цих завдань стануть актуальними ще декілька важливих питань: створення умов для гуманізації самої особистості, виховання в ній в процесі розвитку тих якостей, які визначені головними принципами гуманізму, і психологізація як самого суспільства, так і кожного її члена. Принципи гуманізму вироблялися у межах гуманістичної психології розвитку особистості (Р. Мей, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сатір і ін.). Гуманістичний підхід до розуміння особистості виходить з постулату про прогресивний розвиток людської психіки за наявності відповідних умов та конструктивного задоволення потреби в самоствердженні, самоактуалізації. Та суспільство, на думку психологів-гуманістів, повинне створити відповідні умови, в яких можливо побудувати найбільш комфортні відносини, ефективно засвоєння діяльності, більш повну реалізацію наявних потенціалів і ін.

Тому велике значення має виділення психологічного принципу актуального і потенційного (А.О. Деркач, С.Л. Рубінштейн). Названий принцип дозволяє пояснити актуалізацію потенціалів особистості, що відбувається під впливом різних чинників. У нашому випадку організація психологічного супроводу виступає й умовою, і детермінуючим чинником.

Питання, пов'язані з потенційними можливостями людини і їх реалізацією розглядали в своїх роботах: Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божовіч, Л.С. Виготський, С.Д. Максименко, А. Маслоу, С.Л. Рубінштейн, Д.М. Узнадзе та ін. В їх дослідженнях розглянуті такі поняття, як «актуальна потреба», «нужда», «реальні потреби», «актуальна здатність», «актуальна ситуація», «актуальні і потенційні характеристики людини» тощо. У подальшому з'явилися роботи, де достатньо глибокому аналізу були піддані потенційні характеристики різних сфер особистості й їх формування: сфери мотивації (В.Г. Асеев), здібностей (Л.І. Божовіч, О.М. Леонтьєв, О.В. Моляко та ін.), інтелекту

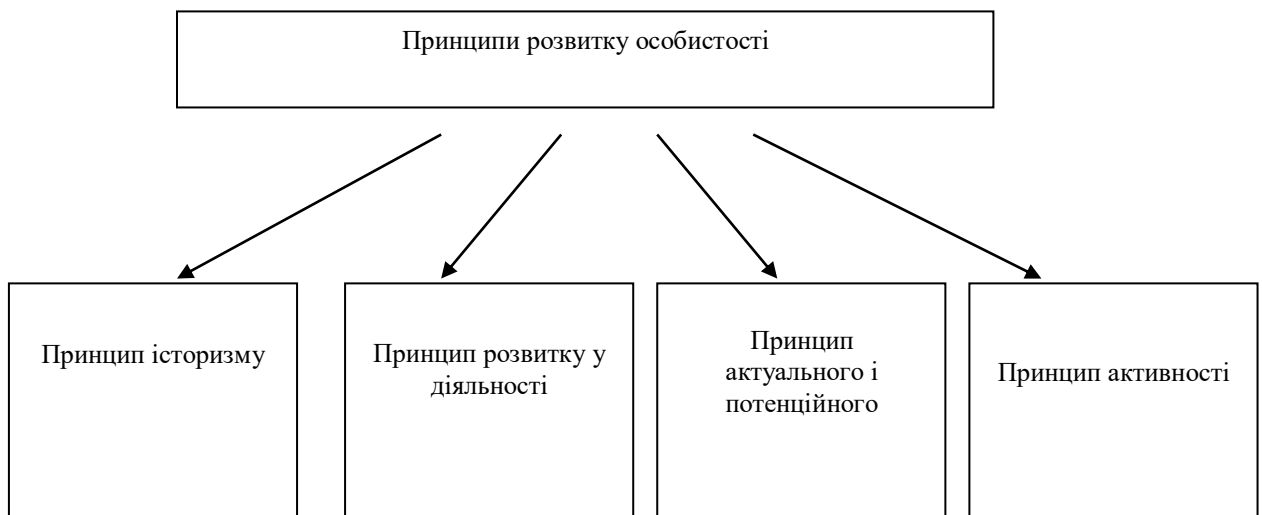
(Смольсон М. Л. та ін.).

У дослідженнях Л.І. Божович, О.М. Леонтьєва наголошується, що сфера потенційного виконує найважливішу детермінуючу функцію в розвитку особистості і служить джерелом смислоутворення, часової перспективи..

Але в психологічних дослідженнях наголошується, що особистість розвивається в двох сферах: потенційній і актуальній. До сфери потенційного належать: природні особливості, властиві людині; її особливості як індивіда; здібності; соціальні можливості суспільства, які можуть бути використані для особистісного розвитку.

Сфера актуального включає якісно перетворене потенційне. Для того, щоб розвиток особистості був гармонійним і поступальним, необхідно, щоб він здійснювався і у сфері потенційного, і у сфері актуального. Існують такі підходи у розумінні потенціалів людини: це не тільки те, що є даним від природи, але і система знань і умінь, що постійно індивідуально поповнюється, поновлюється і удосконалюється, характерологічних властивостей і ін; це система ресурсів, що постійно поповнюються і поновлюються; це динамічні домінанти, які задають спрямованість процесу розвитку особистості і т. ін.(рис.1.).

Ці основні потенціали дозволяють визначити в особистості наступне: 1) що вона знає; 2) що вона цінує; 3) що і як вона створює, 4) з ким і як вона спілкується; 5) які її естетичні потреби, і як вона їх задовольняє.

Мал.1 Принципи розвитку особистості.

У проектуванні моделі психологічного супроводу професійного становлення особистості врахування виділеного принципу має важливе значення для постановки цілей, завдань, визначення пріоритетних напрямів діяльності фахівців психологічної служби, які визначаються конкретною соціальною ситуацією розвитку самої особистості, її наявними потенціалами,

виконанням певної діяльності і т.ін.

Згідно культурно-історичній концепції Л.С. Виготського, людина в процесі свого історичного розвитку привласнює соціально-історичний досвід у ході спільної діяльності і спілкування з іншими. Тому у підході до проблеми розвитку особистості виділяються два основні принципи: принцип історизму і принцип розвитку у діяльності.

Виділення першого принципу обумовлене тим, що «сам тип суспільства визначає можливості, межі і способи розвитку особистості». Л.І. Анциферова в своїх дослідженнях відзначає, що «особистість - це спосіб буття людини у суспільстві, в конкретних історичних умовах, це індивідуальна форма існування і розвитку соціальних зв'язків і відносин. І, як свідчить практика, сучасне суспільство характеризується гострими суперечностями, які не можуть не впливати на формування і розвиток особистості (в даному випадку мова йде не тільки про формування особистості дитини, але і формування інтересів, потреб, світогляду дорослих членів суспільства). А ці суперечності полягають в тому, що сьогодні наше суспільство намагається поєднувати ринкові відносини, що зароджуються, з впровадженням і реалізацією принципів гуманізму і демократії. Ринкові відносини приводять до того, що створюються умови для гострої, інколи навіть жорсткої конкуренції, коли кожен прагне досягнення своєї індивідуальної мети, керуючись своїми власними мотивами і інтересами, які часто розходяться з суспільними. З іншого боку, в умовах гуманізації і демократизації у людини з'явилася можливість відкрито заявити про свою індивідуальність, реалізувати потребу в свободі вибору і т. ін. Наявність цих і інших суперечностей не тільки сприяє прогресу (як вже наголошувалося, однією з рушійних сил розвитку є наявність суперечностей), але породжує певні складнощі та протиріччя в самому розвитку особистості, її формуванні.

Принцип розвитку передбачає розгляд психічних явищ в процесі постійного вирішення протиріч під впливом зовнішніх і внутрішніх детермінант. І, оскільки розвиток особистості, побудова її відносин, головних способів життя, за твердженням К.О. Абульханової, є невід'ємними від сутнісного зв'язку її з суспільними умовами, що дають простір або що перешкоджають цьому руху, оскільки розвиток особистості здійснюється через вирішення протиріч. Вирішення протиріч означає відкриття нового рівня можливостей особистості, які можуть бути двоякого роду: по-перше, об'єктивне включення особистості в життєві відносини більш високого рівня; по-друге, розвиток особистості приводить до зростання числа суб'єктивних мір свободи. І, як свідчить практика, це частіше відбувається на тому етапі, коли особистість досягає певної моральної, інтелектуальної та соціальної зрілості, коли вона дійсно є суб'єктом власної життєдіяльності.

3. Суб'єкти та об'єкти психологічного впливу.

Концепція особистості як суб'єкта психічного життя (Б.С. Братусь, І.Б.Котова, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, В.І. Слободчиков і ін.), а

також принципи розвитку і саморозвитку (О.Г. Асмолов, Л.І. Анциферова, П.П. Блонський, Л.С.Виготський і ін.) дозволяють зрозуміти значущість вищеназваного для розвитку особистості, оскільки особистість, на думку Л.І. Анциферової, «постійно екстраполює себе у майбутнє, а своє віддалене проектує на своє сьогодення». Бажання свого майбутнього, за твердженням автора, і є бажання розвитку. Розглядаючи особистість як систему, що розвивається, Л.І. Анциферова стверджує, що «розвиток особистості, в якому б напрямі він не йшов, - це не те, що з особою «трапляється»: особистість - це суб'єкт свого власного розвитку, що постійно знаходиться в пошуку та побудові тих видів активного відношення до світу, в яких можуть найповніше виявитися і розвинутиися унікальні потенції конкретного індивіда».

Один з провідних принципів психології — принцип активності - вимагає розглядати особистість не тільки як об'єкт, але і як суб'єкт пізнання, перетворення навколишнього середовища. Ця думка ще раз переконує у тому, що сьогодні психологія вже не може розвиватися без прийняття того, що людина є не тільки об'єктом впливу різних біологічних і соціальних чинників, але і суб'єктом (тобто носієм активності). Поняття суб'єкта вже виникало під час аналізу проблем розвитку і формування особистості. І звернення до теорії активності суб'єкта у взаємовідношенні людини з навколишнім середовищем (К.О. Абульханова, Б.Г. Ананьєв, О.Г. Асмолов, А.В. Брушлинський, В.М. Мясіщев, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн і ін.), як однієї з методологічних основ позначеної наукової проблеми, дозволить більш чітко представити психологічні аспекти розвитку самої особистості.

В останні десятиріччя проблема суб'єктності почала грати, за словами А.В. Брушлинського, системоутворювальну роль у науці психології. Але виникнення і опрацювання цієї категорії починає здійснюватися з початку 20-го сторіччя. Сама ідея суб'єктності особистості належить С.Л. Рубінштейну, який розглядав людину як творця і діяча власного життя. Сьогодні дана категорія розглядається практично у всіх дослідженнях, де акцентуються проблеми розвитку і формування особистості на різних етапах життєдіяльності: К.О. Абульханова, О.Г. Асмолов, А.В. Брушлинський, С.Д. Максименко та ін.

У психології суб'єкт розуміється як: «людина, люди на вищому рівні активності, цілісності, автономності і так далі; творець власної історії, вершитель свого життєвого шляху; все людство в цілому, що є суперечливою єдністю суб'єктів іншого рівня і масштабу: етносів, різних спільнот, класів і груп, індивідів, що взаємодіють один з одним; *causa sui* - «причина себе», а «суб'єктність» є людина, як упереджений сценарист своїх дій.

Необхідно відзначити, що у деяких дослідженнях поняття «суб'єктність» ідентифікується з поняттям «суб'єктивність». Тому ми вважаємо, що дуже важливо диференціювати ці два поняття, оскільки «суб'єктність — це змістовно-дієва характеристика активності, що підкреслює інтенціональність суб'єкта, а суб'єктивність — це своєрідність результатів відображення людиною зовнішніх умов і психічних процесів».

З погляду системно-структурного підходу індивід є носієм і джерелом

активності, тобто суб'єктом, водночас є складною відкритою системою, що знаходиться у взаємодії з системою світу, і тому, як будь-яка система, передбачає наявність певної структури. Н.І. Чупрікова виділяє 4 самостійних підструктури:

1) когнітивна підструктура (що репрезентує знання людини про світ і про саму себе);

2) мотиваційно - афектна підструктура (що репрезентує різні потреби людини);

3) особистісна підструктура (що репрезентує досвід міжособистісних і соціальних відносин);

4) регуляторно - вольова підструктура (що здійснює інтеграцію і координацію решти підструктур). Залежно від віку і ступеня активності самої людини ці підструктури актуалізуються.

З наведених визначень і характеристик видно, що поняття «суб'єкт» є тісно пов'язаним з поняттям «активність». Тема активності у співвідношенні до суб'єкта тою або іншою мірою розкривається у роботах, присвячених проблемам суб'єкта, особистості (К.О. Абульханова, О.Г. Асмолов, А.В. Брушлінський, С.Д. Максименко, В.А. Петровський і ін.).

У ряді досліджень під активністю розуміється спосіб самовираження і самоздійснення особистості, із застосуванням якого забезпечується і зберігається її суб'єктність; ініціативна дія на навколишнє середовище, на інших людей і себе. Головним в цих і інших визначеннях є те, що активність виступає найважливішою характеристикою суб'єкта. А людина як суб'єкт створюється і розвивається в актах практичної і пізнавальної діяльності, де вона повинна проявляти певну психічну активність з оволодіння цією діяльністю. Сенс поняття «психічна активність» у роботі Н.С. Лейтеса розкривається як міра взаємодії суб'єкта з навколишньою дійсністю. Таке розуміння означає, що чим вище ступінь взаємодії, самої участі людини у засвоєнні навколишнього середовища, в побудові різноманітних відносин з навколишнім світом, чим більшу активність при цьому вона проявляє, тим більшою мірою ця людина виступає як суб'єкт цієї взаємодії. Найбільш висока ступінь активності в опануванні навколишнього світу проявляється на етапах дорослості.

Діяльність фахівців психологічної служби будь-якої установи проектується і регулюється цілями, завданнями, положеннями і головними принципами діяльності цієї установи.

Цікавими є наявні розробки в галузі організації психологічних служб у вищій школі. Так в дослідженнях Л.М. Бережної, В.І. Богословського і В.В. Семикина названі наступні принципи: варіативність і інваріантність, конструктивність і обґрунтованість, адресність, коректність.

Виділяються й інші принципи: принцип відповідальності суб'єкта і науково обґрунтованої діагностики і корекції; принцип спільності; принцип комплексності; принцип «етапності» та ін.

Здійснюючи аналіз існуючих психологічних практик (у тому числі і психологічного супроводу), С.В. Недбаєва стверджує, що перспективи їх

розвитку обумовлені використанням наступних принципів: різноманіття форм і методів роботи; принципу моральності, екологічності; послідовності; самоактивізації системи психологічних служб; гнучкості; виділення пріоритетів в роботі, дієвого оптимізму і системності.

У дослідженнях М.І. Плуґіної виокремлено принципи, які є пріоритетними саме в діяльності служби супроводу: орієнтація на проблеми навчального закладу; включення в супровід усіх суб'єктів освітнього процесу; безперервність супроводу на всіх етапах професіоналізації; реалізація права людини, що звернулася за допомогою, на вільний вибір свого шляху розвитку; індивідуальний підхід; заборона на проектування результату; участь усіх суб'єктів в супроводі; відповідальність суб'єкта за прийняття рішення; принцип реалістичності.

Б.Є. Фішман, вивчаючи питання організації допомоги, підтримку особистості у процесі професійного розвитку, акцентує увагу на наступних принципах: аксіологічній орієнтованості, суб'єктності, фасилітації, перетворення простору педагогічних відносин, цілісності, відвертості, діалогічності, інтерактивності зворотного зв'язку, рефлексивності, проблемності, продуктивності.

Врахування вказаних принципів, їх використання у проектуванні психологічного супроводу дозволять оптимізувати цей процес і отримати передбачуваний результат. Але вибір принципів з вищеназваних повинен визначатися конкретною ситуацією, цілями і завданнями організованої служби.

Аналіз кожного з принципів, які включають ті або інші дослідники як обов'язкові для ефективної діяльності служби супроводу, свідчить, що практично всі вони є необхідними для функціонування психологічної служби з вирішення тих або інших завдань. Але, незважаючи на значущість кожного з цих принципів, треба відзначити, що всі вони мають об'єднуватися таким важливим принципом, як принцип науковості. Саме він передбачає використання науково обґрунтованої системи впливу на суб'єктів спільної діяльності у процесі реалізації функцій психологічної служби. Окрім цього принципу, у проектуванні супроводу професійного вдосконалення фахівця мають бути використані як обов'язкові наступні принципи: етапності, спільності, відповідальності суб'єктів спільної діяльності; комплексності тощо.

4. Методи та засоби діяльності психологічної служби.

Важливе значення має також виділення принципів, якими повинні керуватися фахівці психологічної служби в роботі з людьми: студентами та викладачами, робітниками підприємства, спортсменами, політиками тощо. Безперечно, вони пов'язані з етичними стандартами психолога-практика. Підтвердження цьому можна знайти в дослідженнях учених, що працюють над аналізом питань організації діяльності психологічної служби в освіті (І.В. Дубровіна, Р.В. Овчарова, Б.Б. Коссов, Р.В. Павелків, Н.М. Пейсахов, В.В. Семикін, Н.В.Чепелева та ін.); соціально - психологічної служби в системі

управління (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська). Головними принципами діяльності фахівців соціально-психологічної служби дослідники називають: морально-позитивний ефект дослідження (принцип не нанесення шкоди); відповідальність; компетентність; етичну і юридичну правомочність проведення психологічних процедур; конфіденційність; благополуччя обстежуваних осіб; професійну кооперацію і кваліфіковану пропаганду психології.

Окрім цього відомі принципи сучасного виробничого навчання: системність, інтегративність, диференціація, універсальність, єдність соціалізації і професіоналізації особистості, модульність, професійна періодизація, стадійність, демократизація, гуманізація, інтенсифікація, професійна мобільність, стабільність і динамічність.

Більшість дослідників акцентують увагу на провідному принципі психології, розробленому О.М. Леонтьєвим, - принципі єдності свідомості і діяльності. Це обумовлено тим, що між діяльністю людини (трудовою, пізнавальною й ін.) та його особистістю існує тісний взаємозв'язок. Цей принцип вимагає розглядати розвиток і функціонування психіки особистості, колективу, міжособистісних відносин в аспекті детермінації їх змісту цілям здійснюваної діяльності. Включення цього принципу в основи освітньої діяльності дорослих пояснюється тим, що свідомість людини у цілому формується в діяльності, професійна свідомість формуватиметься ефективніше, якщо фахівець постійно підвищуватиме свою професійну компетентність і удосконалюватиме особистісні характеристики у процесі безперервної освіти.

Істотним для багатьох досліджень є принцип, який рядом психологів вважається одним з головних - принцип свідомості і активності. Активність у навчанні - це основний дидактичний принцип, що вимагає від викладача таких методів і форм організації процесу навчання, які б сприяли формуванню ініціативності і самостійності, міцному та глибокому засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь і навичок, формуванню та розвитку здібностей. Включення цього принципу до низки найбільш значущих обумовлене тим, що доросла людина, як суб'єкт діяльності, у тому числі і пізнавальної, характеризується здатністю *активно і самостійно ставити цілі, обирати способи їх досягнення, здійснювати самоконтроль*. Інакше кажучи, управляти своєю пізнавальною діяльністю. Про значущість управління власною діяльністю у розвитку дорослої людини говорили й інші дослідники. Зокрема, у дослідженнях Ю.М. Кулюткина і Г.С. Сухобської наголошується: «Управління пізнавальною діяльністю дорослої людини, яка сама здібна до самокерування, полягає, по суті, в тому, щоб створити умови для самоорганізації цієї діяльності самим її суб'єктом».

Звичайно, не завжди людина, професіонал знаходиться на тому ступені соціальної і професійної зрілості, який дозволяє формуватися потребі в постійному професійному і особистісному вдосконаленні. А вимоги сучасного виробництва роблять необхідним включення професіонала в систему навчання. В наш час це обумовлено тим, що у сучасному суспільстві намітилася наступна

тенденція: кожна людина впродовж своєї професійної діяльності повинна знаходити додаткові форми підготовки, постійно проходити професійну перепідготовку та підвищення кваліфікації через постійні зміни технологій, оновлення інформаційного простору, зміну функціонування виробничих систем і власних функцій. Це означає, що само суспільство, різні виробничі системи повинні в своєму арсеналі мати ті стимули, які забезпечать формування мотивації фахівців до освітньої діяльності, стимулювати їх активність.

Крім того працівники психологічної служби мають виявляти та враховувати установки, мотивації, індивідуально-типологічні особливості та особливості пізнавальних процесів людини, актуальні і потенційні можливостей об'єктів психологічного супроводу. Це створює передумови для вибору конкретних методів, принципів і способів впливу. Окрім цього, діяльність фахівців психологічного супроводу дозволить розширити уявлення об'єктів психологічного супроводу про власний світ психічних явищ, сформувати потребу у самопізнанні і самовихованні.

Під час розробки системи психологічного супроводу всі перераховані принципи (представлені в кожній групі) можна об'єднати і узагальнити. Підставою для цього є пріоритет принципів, розроблених у психології (вони домінують у кожній з позначених груп), і виділення спеціальних принципів, необхідних для виконання конкретної. Головними принципами є: принцип системності, активності, розвитку, детермінізму, єдності свідомості і діяльності, особистісного підходу тощо. Але не менш важливе значення має виділення спеціальних і конкретних методологічних принципів, які також знайшли віддзеркалення в описаних вище групах.

Сучасні дослідники до спеціальних і конкретно методологічних принципів відносять: принцип суб'єкта діяльності (О.О. Бодальов, В.Г. Заикин, Є.О. Клімов, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова); принцип потенційного і актуального (А.О. Деркач, С.Л. Рубінштейн і ін.); принцип життєдіяльності (К.О. Абульханова, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.О. Бодальов, О.М. Леонтьєв і ін.); принцип моделювання (А.О. Деркач, Є.Б. Старовойтенко, Г.П. Щедровицький і ін.); принцип оптимізації (А.О. Деркач, І.В. Михайлов та ін.). Спеціальними і конкретними методологічними принципами є: принцип суб'єкта діяльності, життєдіяльності, принцип потенційного й актуального, принцип моделювання й оптимізації.

Всі перераховані принципи були розглянуті нами як значущі для методологічного забезпечення діяльності психологічної служби.

Мал.2. Система принципів діяльності психологічної служби.